

Katona Péter:

A LOGIKA KORSZERŰ ÉRTELMEZÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

(Doktori disszertáció)

1958.

Diss. B 259

"Van egy korszak egy kor műveltségében csakugy, mint az egyén műveltségében, amikor főképpen az elvnek a maga fejletlen intenzitásában való megszerzése és érvényesítése a fontos. De a magasabb követelmény arra irányul, hogy az elv tudománnyá váljék."

Hegel

I.

(A logika tárgya)

1.a. A logika hagyományos meghatározása: a helyes gondolkodás törvényeivel és formáival foglalkozó tudomány. A "logika" kifejezéshez a későbbiek során hozzátették és ma is hozzátesszik a "formális" jelzöt.

A logika objektív műveltség és mint tudomány is közvetlenül a gondolkodáshoz kapcsolódik. Éppen ezért a logika értelmezése a gondolkodás értelmezésével kezdődik.

b. A gondolkodást következetesen kétféleképpen lehet értelmezni.

A filozófiai idealizmus szerint a gondolkodás elsőleges a léttel, az anyaggal szemben: a lét, az anyag nem más, mint a gondolkodás másléte. Az idealista felfogás szerint a

gondolkodás elvontkoztatott általános eszme formájában teremt a létet, az anyagot, meghatározza azt: az eszme aktív és a lét, az anyag pedig passzív.

A filozófiai materializmus szerint a gondolkodás másodlagos a léttel, az anyaggal szemben és a gondolkodást a lét, az anyag határozza meg. A materialista felfogás szerint a gondolkodás a létből, az anyagból ered, aravezethető vissza. A dialektikus materializmus "léte", "anyaga" és "gondolkodása" is aktív. A dialektikus materializmus azt tanítja, hogy a gondolkodás az anyag fejlődésének eredményeképpen jött létre, az egy funkciója és tartalma szerint az objektív valóság tükröződése (képmása). - A dialektikus materializmus klasszikusai a gondolkodás lényegét így fogták fel. Ezt illusztrálják az előbbi példák. Engels: "Tehát alapelvekről van szó nála, a gondolkodásból és nem a külső világból levezetett formális alapelvekről, amelyek a természetre és az ember világára alkalmazandók, amelyek szerint kell tehát igazodnia a természetnek és az embernek egyaránt. De honnan veszi a gondolkodás ezeket az alapelveket? Önmagából? Nem, mert Dühring ur maga megmondja: a tisztán eszmei terület logikai sémákra és matematikai alakzatokra korlátozódik (amely utóbbi állítás, mint látni fogjuk, ráadásul hamis is). A logikai sémák csak gondolkodási formákra vonatkozhatnak; itt azonban csak a lét, a külső világ formáiról van szó, ezeket a formákat pedig a gondolkodás soha nem merítheti és vezetheti le önmagából, hanem éppen csak a külső világból. Ezzel azonban megfordul az egész viszony: az alapelvek nem kiinduló pontjai a vizsgálatnak, hanem végső eredményei; a természetre és az emberiség történelmére nem alkalmazzák, hanem azokból absztrahálják őket; nem a természet és az ember világa igazodik az alapelvekhez, hanem az alapelvek csak annyiban helyesek, amennyiben a természettel és a történelemmel összhangbanak." Továbbá: "De ha ezután azt kérdezzük, mi hát a gondolkodás és a tudat, és honnan származnak, azt találjuk, hogy az emberi agy termékei, s hogy maga az ember a természetnek egy terméke, amely környezetében és környezetével együtt fejlődött; amikor is ezután magától értetődik, hogy az emberi agy termékei, amelyek vég-

ső fokon maguk is a természet termékei, a többi természeti összefüggésnek nem ellentmondanak, hanem megfelelnek." (Anti-Dühring, Szikra, Budapest 1950. 36-37. old.) Lenin: "A fizikai világ az ember tudatától függetlenül létezik, és réges-régen az ember megjelenése előtt, minden "emberi tapasztalat" előtt létezett; a pszichikai, a tudat stb. az anyagnak (azaz a fizikainak) a legmagasabbrendű terméke, annak a különösen bonyolult anyagdarabnak a funkciója, amelyet emberi agynak nevezünk." Más helyütt: "A materialista mindenekelőtt abban különbözik az idealista filozófia híveitől, hogy az érzetet, az észleletet, a képzetet és általában az emberi tudatot az objektív valóság képmásának tekinti." (Materializmus és empiriekriticizmus, Művei, 14. köt., Szikra, Budapest 1954. 233. ill. 276. old.)

c. Az objektív valóság leképezése a gyakorlatban történik. A gondolkodás a gyakorlat során jött létre, ugyanakkor előfeltétele is annak. A gondolkodás és a gyakorlat egységéről beszélve ki kell emelnünk, hogy ebben az egységben a gyakorlatnak van elsőbbsége. A gondolkodás és a gyakorlat egysége filogenetikus, de ontogenetikus vonatkozásban is kimutatható. Végül fokon a gyakorlat a gondolkodás alapja, célja és a gondolati képmás hűségének kritériuma. (Marx: Tézisek Feuerbachról; Engels: A munka szerepe a majom emberré válásban; Lenin: Materializmus és empiriekriticizmus, II. fejezet.)

d. Amikor gondolkodásról beszélünk, a különvett szubjektum gondolkodását az egymás mellett és egymás után élő szubjektumok gondolkodásával kapcsolatban kell vennünk. És megfordítva: a gondolkodás történelmi folyamata az egyes, különvett szubjektumok gondolkodásán keresztül valósul meg. A szubjektum gondolkodási folyamata és az ennek eredményeképpen kapott gondolati képmás előzőleg létező gondolkodási folyamatot és előzőleg kapott gondolati képmást feltételez. A megismerés történelmi folyamata (amelyet így határozhatunk meg: az objektív valóságnak az egymás mellett és egymás után élő szubjektumok gondolkodásában való tükröződésének folyamata) a megszakítottság és a folytonosság egysége. A megismerés történelmi folyamatát és a szubjektum gondolkodását nem szabad sem azonosítanunk, sem pedig elválasztanunk, mi-

ként a szubjektum gyakorlati tevékenysége sem azonosítható a történelmi gyakorlattal és nem is választható el attól. (Engels: Anti-Dühring, I. rész, 9. fejezet; Lenin: Materializmus és empiriekriticizmus, II. fejezet.)

e. A gondolkodási folyamat, a megismerési folyamat az igazság elérésére irányul. Az igazság a gondolati képmás és az objektív valóság megegyezése. Az objektív valóságot hűen tükröző gondolati képmás - igaz gondolat. Az igazságot és magát az igaz gondolatot végső soron az objektív valóság határozza meg. Az igazság - bármennyire is köze van a szubjektumhoz, a szubjektum gondolkodásához - objektív, hiszen a valóságot hűen tükröző gondolati képmás tartalma az objektív valóságtól függ. - Már az egyszerű belátás is meggyőz bennünket arról, hogy az igazság elérése nem egyszeri gondolkodási, megismerési aktus eredményeképpen történik. Ma többet tud az emberiség, mélyebben ismeri az objektív valóságot, mint ötven évvel ezelőtt és ha minden jól megy, az elkövetkező ötven éven át még mélyebben megismeri azt. A gondolati képmás egyetlen adott időben sem tekinthető teljesnek, véglegesnek. (Csakély kivételről beszélhetünk itt és ezek is általában egyszerű esetekre vonatkoznak.) A gondolati képmás minden adott időben relatív. Ugyanakkor - az igazság objektív jellegén át - egyben lépcsőfokot jelent a teljes, végleges gondolati képmás felé, az abszolút igazság eléréséhez, amelyhez csak közeledhetünk, de el nem érhetjük. Az igazság az abszolút és a relatív egysége. Abszolút és egyben relatív az igazság kritériuma, a gyakorlat is. Abszolút, mivel ismereteink egyetlen végső kritériuma; relatív, mivel maga sem tekinthető soha sem befejezettnek. (Engels: Anti-Dühring, I. rész, 9. fejezet; Lenin: Materializmus és empiriekriticizmus, II. fejezet.)

2.a. A gondolkodás vizsgálatánál meg kell különböztetnünk 1/ a természetet és társadalmat, 2/ a megismerés történelmi folyamatát és 3/ a szubjektum gondolkodását.

A logika a hagyományos meghatározás szerint objektív mivelében és mint tudomány is közvetlenül a szubjektum

gondolkodásához kapcsolódik. Itt pedig mindenekelőtt a gondolatok tartalmát és formáját, valamint a gondolatok mozgását kell megkülönböztetnünk.

b. A gondolatok tartalma - az objektív tárgyak, jelenségek közvetett és általánosított képmásai. A gondolatok - tartalmukat tekintve - képmások, az objektív valóság hű (megközelítően hű) vagy torz képmásai. Az objektív törvény, szükségszerű, okozati összefüggés, és így tovább a gondolkodást tekintve a gondolatok tartalmaként jelentkeznek. Az ismeretek, az egyes nemzedékek tapasztalatai éppen a gondolatok tartalmaként léteznek, az igazság problémája éppen a gondolatok tartalmára vonatkozik.

c. A gondolat formája - a gondolat szerkezetisége. A gondolat csak meghatározott szerkezetiségben azaz formában létezhet. Minden gondolat létezésének alapvető formája a fogalom és az ítélet ill. ezek ellentétes egysége. Ami ezt az egységet illeti: A fogalom ítéletek révén, az ítélet pedig fogalmak révén létezik. A fogalom ítéleteket, az ítélet pedig fogalmakat feltételez: A fogalom képzéséhez ítéletek szükségesek és a fogalom ítéletekben táruul fel. Ítélet alkotásához pedig fogalomra van szükség és az ítéletet a benne szereplő fogalmak és ezek viszonyai magyarázzák. A fogalom az ítélet előtt, az ítélet pedig a fogalom előtt létezik.

Amikor fogalomról ill. ítéletről beszélünk, meghatározott szerkezetiségű gondolatot tartunk szem előtt. A dialektikus materializmusnak az a tétele, mely szerint a forma csak mint a tartalom formája létezhet, ide is vonatkozik. A fogalom ill. ítélet - a tartalom és a forma egysége. Formától mentes tartalom ill. tartalomtól mentes forma a gondolatok esetében nincs. Különválasztásuk csak feltételes lehet és csak gondolati absztrakciójukban történhet.

A gondolat tartalmának és formájának egysége nem jelenti a gondolat tartalom és a gondolatforma azonosát. A gondolat tartalma nem azonos a gondolat formájával: bármi tükröződjék is a tartalomban, ha a gondolat tartalom a legkülönbözőbb is, a szerkezetiség, a gondolatforma azonos: fogalom vagy ítélet ill. ezek egysége. Az "anyag", az "isten",

a "logika", és így tovább, fogalmak szerkezetiségüket tekintve azonosak. Ugyanígy a következő itéletek: "Az anyag elsődleges", "Isten gondviselő", "A logika tudomány", és így tovább. E fogalmak és itéletek különbözősége tartalmukban van. Amikor a fogalmat ill. itéletet a gondolat formáiként nevezzük meg, tulajdonképpen a gondolat fogalmi ill. itéleti formáit értjük.

A gondolat formája objektív niveltában nem képmás-jellegű, abban az értelemben, ahogyan ezt a gondolat tartalmánál vettük. A gondolatformának az objektív valóságban nincs eredetije. A gondolatformák objektív niveltukban nem tekinthetők úgy, mint a tudattól függetlenül létező valóságban lévő formák képmásai. A gondolat szerkezetisége, a gondolatforma - a gondolkedés sajátja. Ennek igazolására elegendők a következő érvek: 1/ a különböző gondolattartalmak azonos formában léteznek, és 2/ a valóság terz tükröződésének eredményeképpen létező gondolattartalom (pl. az "isten" fogalma, "Isten gondviselő" itélet) azonos formában létezik, mint a valóság há tükröződésének eredményeképpen létező gondolattartalom (pl. az "anyag" fogalma, "Az anyag elsődleges" itélet). - Mindez nem jelenti azt, hogy a gondolatformáknak nincs közülük az objektív valósághoz. De itt már más kérdéssről van szó.

d. A gondolatok mozgása - a gondolatoknak az objektív valóságot mind adekvátábban tükröző gondolati képmásaihoz való szakadatlan közeledése. A gondolatok mozgása nem keverendő össze a gondolatok tartalmában adott mozgással, amely az objektív valóságban történő mozgás képmása.

A gondolatok mozgása a következtetések formáiban megy végbe.

A gondolatok mozgásának jellemzője: a gyakorlatból való kiindulás és a gyakorlathoz való visszaterés (általánosítás és az általános alkalmazása egyes esetekre), valamint a folyamat szakadatlan ismétlődése, amely ismétlődés a gondolattartalom állandó változását (tendenciájában gazdagodását) eredményezi.

A fogalom és ítélet, valamint a következtetés egymástól elválaszthatatlanok. A fogalom és ítélet a következtetés kiindulópontja, alkotóeleme és végpontja, amely végpont a maga nemében újra kiindulópont. A következtetés révén gazdagodik a fogalom és az ítélet tartalma. A gondolkodás előtt álló cél éppen ez. Ily módon a fogalom és az ítélet is az állandóság és a változás egysége, mely egységben az állandóság relatív és a változás abszolút. Az állandóság itt is mint a változás mezeje létezik. A gondolkodás lényege a gondolatok mozgása.

A gondolatok mozgásának alapvető formája az induktív és a deduktív következtetés ellentétes egysége. Erre egyéb formák épülnek, mint pl. a kevésbé ismert hipotézis, az analógikus következtetés, stb.

A gondolatok mozgásformái objektív minőségükben nem képmás-jellegűek, abban az értelemben ahogyan azt a gondolatok tartalmánál vettük. A gondolatok mozgásformáinak a valóságban nincs eredetijük. A gondolatok mozgásformái objektív minőségükben nem tekinthetők úgy, mint a tudattól függetlenül létező valóságban lévő formák képmásai. A gondolkodás mozgásformái, a következtetések - a gondolkodás sajátja. Ennek igazolására elegendők a következő érvek: 1/ a legkülönbözőbb gondolat tartalmakhoz azonos formákban jutunk, és 2/ a valóság terz gondolati képmásaihoz ugyanezen formákon keresztül vezet az út, mint a valóság hű gondolati képmásaihoz. Ez utóbbi esetben vagy a kiinduló ítéletek hamisak, vagy hiba történt a következtetésben, esetleg mindkét eset együttesen fennáll, de a gondolatok ugyanezen mozgásformáiról van szó. - Mindez nem jelenti azt, hogy a gondolatok mozgásformáinak nincs közük az objektív valósághoz. Itt azonban már más kérdéssről van szó. A gondolatformák, valamint a gondolatok mozgásformái a valóság objektív minőségeinek megfelelően a gyakorlatban alakultak ki.

e. A logika a gondolatformákkal illetve a gondolatok mozgásával foglalkozó tudomány, a gondolatformák illetve a gondolatok mozgásának törvényszerűségeit (szabá-

lyait) tanulmányozza. E törvények sajátosak, nem terjeszthetők ki egyéb mozgásformákra, pl. a mozgás kémiai vagy biológiai formáira. Egyáltalában: e törvények nem lét-törvények és nem a léttörvények gondolati képmásai. Mint valamennyi törvény, ezek is objektívek abban az értelemben, hogy nem függenek a szubjektum akaratától.

A logikának mint tudománynak központi problémája a következtetés.

5.a. A dialektika mint tudomány - az általánosan elfogadott meghatározás szerint - az objektív valóság legáltalánosabb mozgástörvényeit és kategóriáit tanulmányozza. Ilyen törvények és kategóriák: az ellentétek egységének és harcának törvénye, a mennyiségi változások minőségi változásba való átcsapásának törvénye, a tagadás tagadásának törvénye; a minőség és a mennyiség, a tartalom és a forma, a lényeg és a jelenség, a szükségszerű és a véletlen kategóriái. E törvények és kategóriák az objektív valóság valamennyi területén, az objektív valóság egészén érvényesek. A dialektikát a metafizikával állítjuk szembe.

E törvények és kategóriák objektív mivelteükben a társadalom és a megismerés előtt is léteztek mint a természet legáltalánosabb törvényei és kategóriái. A társadalom és a megismerés megjelenésével pedig ezekben is megnyilvánulnak.

b. A szubjektum gondolkodási folyamatát illetően a törvények és kategóriák sajátosan megnyilvánulnak a gondolatok mozgásában és megjelennek a gondolatok tartalmában. Ezt a két vonatkozást élesen meg kell különböztetnünk.

E törvényeknek és kategóriáknak a gondolatok mozgásában való megnyilvánulása pl. a fogalom és az ítélet ellentétes egysége, az egyes és az általános ellentétes egysége a legegyszerűbb ítéletben, a gondolatok mozgásának alapvető formája: az induktív és a deduktív következtetés ellentétes egysége, a gondolat tartalmának és formájának egysége.

E törvényeknek és kategóriáknak a gondolatok mozgásában való megnyilvánulása sajátos ahhoz képest, ahogyan ezek a valóság más területein - pl. a kémiai mozgás területén, vagy a társadalomban - megnyilvánulnak. Ami a gondolatok mozgásában az induktív és a deduktív következtetés ellentétes egysége, az a kémiai mozgás területén a kémiai elemek egyesülése és szétválása (pl.), a társadalomban pedig az osztályok harca (pl.). Mindhárom esetben sajátos megnyilvánulási módot, sajátos körülményeket találunk.

E törvényeknek és kategóriáknak a gondolatok mozgásában való megnyilvánulása nem képmás-jellegű abban az értelemben, ahogyan azt a gondolatok tartalmánál vetjük. E törvényeknek és kategóriáknak - ebben a vonatkozásukban - a valóságban nincs eredetijük, nem a tudattól függetlenül létező valóság (mindenekelőtt a természet és a társadalom) törvényeinek és kategóriáinak képmásai. Mindez nem jelenti azt, hogy a tudattól függetlenül létező valósághoz nincs közük. De ez már más kérdés, amely eredetükkel, kialakulásukkal kapcsolatos: a tudattól függetlenül létező valóság objektív minőségeinek megfelelően a gyakorlatban alakultak ki.

c. Az objektív dialektikának a gondolatok mozgásában való megnyilvánulása és a gondolatok tartalmában való megjelenése további lényeges pontban különböznek egymástól: a szubjektum gondolkodási folyamatában betöltött szerepük-ről van szó.

Ami az első vonatkozást illeti: Az objektív dialektika törvényeinek és kategóriáinak a gondolatok mozgásában való megnyilvánulása a gondolkodás objektív törvényeit és kategóriáit jelenti. Ezek minden normális ember gondolkodására jellemzőek, társadalmi létkörülményektől, világnézettől függetlenül. A gondolkodásban e törvények és kategóriák - függetlenül attól, hogy a szubjektum ismeri ezeket vagy pedig nem - érvényesülnek, hatnak.

A másik vonatkozással kapcsolatban: Az objektív valóság törvényei és kategóriái a gondolatok tartalmában mint képmás jelennek meg. Ezt találjuk a kémiai mozgás törvényeinek esetében, a társadalom törvényeinél, stb. De ezt

De ezt találjuk az objektív valóság legáltalánosabb törvényeit és kategóriáit illetően is. Valamennyi törvény és kategória elvileg megismerhető, felhasználható, számításba vehető. Ténylegesen, valamennyi megismert törvénnyel és kategóriával ezt teszi az emberiség: a további tevékenységben felhasználja, számításba veszi ezeket egyrészt a gyakorlati tevékenységben, de a megismerés további folyamatában is. A már felhalmozott tudás mint iránytű, mint "a háló csomópontjai" segítik a további megismerést. Különös jelentősége van e téren a valóság legáltalánosabb törvényei és kategóriái megismerésének. E megismert törvények és kategóriák ugyanis a valóság valamennyi területének vizsgálatánál töltik be az előbb említett szerepet. E törvények és kategóriák ilyen meghatározottságukban mint módszer, mint elv szerepelnek a valóságot hűen tükröző gondolkodásban. Valamilyen módszer, az elvek meghatározott komplexuma mindig jellemzője a gondolkodásnak. Ez a módszer, az elvek meghatározott komplexuma, a legáltalánosabban megfogalmazva: dialektika vagy nem-dialektika. - E törvényeket és kategóriákat csak a gondolkodás elemzéséből feltárni nem lehet. Ugyanis a gondolkodásban ezek sajátosan nyilvánulnak meg. Ugyan ez a helyzet egyébként, ha ezt a vonatkozást csak a kémiai mozgásban vagy csak a társadalomban vesszük. E törvények és kategóriák feltárása, megismerése a valóság valamennyi területének tanulmányozása eredményeként lehetséges. E törvények és kategóriák megismerése és felhasználása a tudományok meghatározott fejlettségét feltételezi. Ezen az alapon osztja a dialektikus materializmus a módszer fejlődését három szakaszra. Ezek: az ó-görög naív dialektika, a metafizikus módszer korszaka és korunkban a tudományos dialektika. A módszer fejlődésének e szakaszai a maguk idejében szükségszerűen jogsultak. A módszer világnézeti jelentőségű is. Nem véletlen, hogy a dialektikus materializmus korunkban egy meghatározott osztály talaján létezik.

d. A szubjektum gondolkodásának dialektikus avagy nem dialektikus voltát az objektív valóság legáltalánosabb mozgástörvényeinek és kategóriáinak a gondolatok mozgásában való sajátos megnyilvánulása, valamint a gondolatok tartalmában való megjelenése adja. A "dialektikus gondolkodás" kifejezés ily módon két - teljesen különböző - dolgot jelöl. A szubjektum gondolkodása minden esetben szükségszerűen dialektikus abban az értelemben, hogy az objektív valóság legáltalánosabb mozgástörvényei és kategóriái a gondolatok mozgásában sajátosan megnyilvánulnak. A szubjektum gondolkodása minden esetben nem szükségszerűen ("nem szükségszerű" itt nem a véletlent jelenti) dialektikus abban az értelemben, hogy az objektív valóság legáltalánosabb mozgástörvényei és kategóriái megjelennek a gondolatok tartalmában és a valóság megismerésének módszereként szerepelnek.

4.a. Két, egymástól elhatárolt, tudomány van előttünk: a dialektika és a logika. Ezek egymástól, mint más tudományoktól is, tárgyak szerint különböznek. A dialektika tárgya az objektív valóság legáltalánosabb mozgástörvényei és kategóriái. A logika a gondolatformákat és a gondolatok mozgástörvényeit tanulmányozza.

A logika önálló tudomány, nem része a filozófiának sem. (Filozófián itt dialektikus materializmust értek.) Az egészen más kérdés, hogy a történelem során hosszú időn keresztül a filozófia egyik része volt és bizonyos filozófiai irányzatoknál most is az, sőt egyesek szerint a filozófia lényege a logika. Ezzel függ össze, hogy a dialektikus materializmus szempontjából is kénytelenek vagyunk úgy tekinteni a logikát, mint filozófiai disciplinát.

b. Ha logikának a gondolatformákat és a gondolatok mozgását tanulmányozó tudományt nevezzük, felesleges a "formális" vagy a "dialektikus" jelző.

II.

(Az u.n. ontológiai logika kérdéséhez)

1.a. A logika ontológikus értelmezésének lényege: a lét törvényei egyben a gondolkodás törvényei is. Valamely törvény azért gondolkodási törvény, mert léttörvény. Pl: az ellentmondásmentesség törvénye léttörvény, éppen ezért a gondolkodás törvénye is, tehát logikai törvény.

b. A logika dialektikus materialista értelmezésében uralkodó felfogás képviselői az ontológiai logika hívei. E felfogás szerint az u.n. formális logika törvényei objektív miveltebben léttörvények ill. ezek tükröződései. (A "tükröződés" kifejezést a "képmás" értelmében veszik.) Ennek illusztrálásaként idézem a következő példát: "... A formális logika törvényei, lévén a gondolkodás törvényei, magát a létet, az objektív tárgyak és jelenségek reális viszonyait tükrözik, ellenkező esetben használhatatlannak lennének, nem szolgálnák a logikailag helyes gondolkodást. Azenben a formális logika törvényei a lét, a valóság törvényeit korlátozott szemszögből tükrözik; mint Lenin mondja, csak azt ragadják meg, ami a leggyakrabban szembeötlő és erre szorítkoznak, nem hatolnak a dolgok legmélyebb lényegébe, a tárgyakat és a tárgyakról való gondolatokat nem tekintik fejlődésükben, változásukban, belső ellentmondásukban."

(A logika kérdéseinek összezavarása és vulgarizálása ellen, V.F. 1955. 3.sz. 163. old. - Az én fordításom. A kihagyás tőlem származik. - K.P.) "Következésképpen el kell ismernünk a logika törvényeinek és az objektív világ törvényeinek hasonlóságát. Ebben a viszonylatban semmi különbség sincs a logika és a dialektika törvényei között. Ezek éppugy, mint am azok az objektív realitást ábrázolják, ezek éppugy mint am azok maguknak a dolgoknak a logikáját ábrázolják". (V.I. Cserkeszov: A logikáról és a marxista dialektikáról, V.F. 1955. 2.sz. 216. old. - Az én fordításom. - K.P.) "Ha a formális logika saját feladataira korlátozódik, ha tudatosan a valóság legelemibb, legegyszerűbb elemeit és viszonyait tükröző gondolati formákkal és elemi törvényszerűségekkel foglalkozik, ha nem azzal az igénnyel lép fel, hogy megállapítással feltétlen érvényűek: ebben az esetben a formális logika nem a metafizikus felfogás logikai vetülete és nem áll az egymást kizáró ellentét viszonyában a dialektikus logikával." Továbbá: "A helyes, vagyis materialista tárgyalás álláspontja nézetünk szerint a következő: az azonosság mint gondolkodási törvény, mint a gondolkodás elve csak annyiban a helyes, az igaz, a megismerő gondolkodás elve, amennyiben a valóságban fennálló azonosságot fejezi ki, annak visszatükrözése. Ha nem így áll a dolog, az azonossági elv, az A est A mint általános elv elveszti jogalapját." (Fogarasi Béla: Logika, Akadémiai kiadó, Budapest, 1955. 17. ill. 35. old.)

c. A logika ontológikus felfogásának elméleti alapja, objektív értelmét tekintve, a lét és a tudat azonosítása ill. lépés materializmus. Az elsőre példa Hegel logikája. Az uralkodó felfogás képviselői lépés materializmust tartanak szem előtt amikor a lét és a gondolkodás összefüggését az eredeti és a képmás viszonyára redukálják. Ebben az esetben a gondolkodás logikai törvényeit és formáit "materialista módon" tényleg csak úgy lehet értelmezni, mint a lét törvényeinek és formáinak képmásait. A lét és a gondolkodás kapcsolata azonban a gyakorlatban realizálódik. Gondolkodásunk tartalma, tudásunk a

gyakorlatban formálódik, az objektív valóság leképezése a gyakorlatban történik, a valóság gondolati képmásainak hű vagy hamis volta végső fokon a gyakorlatban dől el. De nemcsak a gondolatok tartalmát, hanem a gondolatformákat és a gondolatok mozgásának formáit is közvetlenül a gyakorlatra kell visszavezetnünk. A gondolatformák és a gondolatok mozgásának törvényszerűségei, a gondolkodás készsége - miként a megismerő apparátus egésze - a történelmi gyakorlat során alakultak ki és adódtak nemzedékről-nemzedékre, a gondolatformák és a gondolatok mozgásának törvényszerűségei viszonylatában - mint készségek. De ezek a készségek is a gondolkodás és az objektív valóság kapcsolatában, a gyakorlatban realizálódhatnak. A gondolkodás csak a gyakorlat közvetítésével vezethető vissza a valóságra. A gondolkodás legközelebbi alapja a gyakorlat. Az ellenkező materialista felfogás közismert neve: szemléleti materializmus. A dialektikus materializmus klasszikusai bírálták ezt a materializmust. Példaként: Marx: "Minden eddigi materializmusnak - Feuerbach materializmusát is beleértve - az a fő fogyatéksége, hogy a tárgyat, a valóságot, az érzéki világot csak az objektum vagy a szemlélet alakjában fogja fel; nem pedig mint emberi érzéki tevékenységet, gyakorlatot, nem szubjektíven. Ezért történt, hogy a tevékeny eldelt a materializmussal ellentétben az idealizmus fejtette ki - de csak elvent módon, mert az idealizmus természetesen nem ismeri a valóságos, érzéki tevékenységet mint olyant." "Az a kérdés, hogy az emberi gondolkodást tárgyi igazság illeti-e meg, nem az elmélet kérdése, hanem gyakorlati kérdés. A gyakorlatban kell az embernek gondolkodása igaz voltát, vagyis gondolkodása valóságát és hatalmát, e világiságát bebizonyítani." (Tézisek Feuerbachról, Marx-Engels Válogatott Művek, II. köt. Szikra, Budapest 1949. 399. old.) Engels: "Mind a természettudomány, mind a filozófia eddig egészen elhanyagolta az ember tevékenységének befolyását gondolkodására - csak külön a természetet és külön a gondolkodást ismerik. De éppen a termé-

szetnek az ember által való megváltoztatása, és nem a természet mint természet egymaga az emberi gondolkodás leglényegesebb és legközelebbi alapja, és az ember értelmében abban az arányban nőtt, amilyen arányban megtanulta azt, hogy a természetet megváltoztassa." (A természet dialektikája, Szikra, Budapest 1952. 240. old.)

d. A szubjektum gondolkodása a megismerés történelmi folyamatának eredménye, de egyben a megismerés eszköze is. Így az ismerős tételt: "semmi sincs az értelemben, ami nem lett volna az érzékekben, kivéve magát az értelmet" tovább egészíthetjük: amely (t.i. az értelem) az objektív valóság megismerésének eredménye és eszköze.

2.a. A logika ontológikus felfogásának következménye, hogy a logikát úgy tekintik, mint elvek komplexumát, mint a valóság megismerésének és megváltoztatásának módszerét. Ez a két dolog egyébként szorosan összefügg, az egyik feltételezi a másikat. Az ontológiai logika szükségszerűen tagadja a gondolkodás sajátos (logikai) törvényeit és formáit és ezeket a lét törvényeivel és formáival helyettesíti. Az ontológiai logika "materialista" értelmezése azt kívánja, hogy a törvényeket és formákat a létből származtassák. A megszerzett tudás azonban nem objektív törvénye a gondolkodásnak, hanem elve.

b. A logika ontológikus felfogása a tudományok fejlődésével arra vezet, hogy a logikát két részre osztják. Az egyik a valóság egyszerű viszonyainak megismerésére szolgál, a másik pedig a bonyolult, mélyebb összefüggések megismerését szolgálja. Az egyiket formális logikának, a másikat pedig dialektikus logikának nevezik. Mindkét logikát elvek komplexumának, módszernek tekintik. A logika dialektikus materialista értelmezésében uralkodó felfogás képviselői a kétféle logikát így különböztetik meg:

A formális logika:

"A formális logika a helyes gondolkodás elemi törvényeiről és formáiról való tudomány. Elemi szabályok

gyűjteménye ez, arról, hogyan kell használni a fogalmakat, az ítéleteket, a következtetéseket, hogy gondolkodásunk meghatározott, összefüggő, következetes, bizonyító, ellentmondásmentes legyen. A formális logika - elemi. A lenini jellemzés szerint "formális meghatározásokból indul ki és az vezet, ami a legmegszeketebb vagy a leggyakrabban szembeötlő, és erre szorítkozik". ...A formális logika ...a gondolkodás elemi szabályainak összegzése, ezekről a szabályokról való legegyszerűbb tanítás." (A logikai kérdések vitájának összegzéséhez, V.F. 1951.6.sz. 146. old. - Az én fordításom. A kihagyások tőlem származnak. - K.P.) "A formális logika a gondolkodás formáit leírja, egymástól megkülönbözteti, osztályozza és megállapítja a gondolkodás elemi törvényszerűségeit, amelyeket a logika törvényei tükröznek vissza. A formális logika a gondolati formákkal mint állandó, változatlan, szilárd és egymástól nemcsak megkülönböztetett, hanem elszigetelt, önálló, önmagában meglevő alakulatokkal foglalkozik." Továbbá: "A formális logika - ha helyesen fogjuk fel - tulajdonképpen elemi logika, az elemi gondolatformák leíró, osztályozó tárgyalása." (Fogarasi Béla: Logika, Akadémiai kiadó, Budapest 1955. 16. ill. 29. old.) "Az azonosság, az ellentmondás, a harmadik kizárása és az elegendő alap törvényeire támaszkodó formális logikára jellemző, hogy a valóság tárgyait, jelenségeit egymástól izoláltan szemléli; hogy azokat a nyugalm, a mozgátlanság állapotában lévőknak tekinti; hogy az ellentmondásokat, amelyek a valóság jelenségeiről való ítéleteinkben és következtéseinkben létrejöhetnek, kiküszöböli." Továbbá: "A megismerés meghatározott területén a formális logika alkalmazása teljes, félreérthetetlen és módszere elegendő az igaz konklúziók eléréséhez. A szemléletesség és a népszerű kifejezőmód kedvéért Engels ezt a "házi-használat" területként határozta meg. A "házi-használat" - képletes, feltételes kifejezés, a dolgok egyszerű, megszekett viszonyait jelenti, amelyekkel az embernek mindennapi gyakorlatában van dolga, amikor gondolataink objektumai mint kialakult, meghatározott idő folyamán változatlan objektumok

lápnek fel, úgy, hogy minden objektumról el lehet mondani, hogy vagy van, vagy nincs, vagy jellemzi valamely tulajdonság, vagy nem, és így tovább." "Ilyen módon a dolgok és jelenségek legegyszerűbb viszonyainak szférájában a formális logika törvényei teljes mértékben hatnak és elég. ságosak a megfelelő tárgyak megismeréséhez." (M.Sz. Sztregovics: Logika, Goszpolitizdat, 1949. 63. 64. ill. 68. old. - Az én fordításom. - K.P.)

A dialektikus logika:

"A marxista dialektikus logika egybeesik a dialektikával és a marxizmus ismeretelméletével, lényegében azonos azokkal. A dialektikus logika "nem a gondolkodás külső formáiról, hanem ...a világ egész konkrét tartalmának és megismerésének fejlődéstörvényeiről szóló tan, vagyis a világ megismerése történetének eredménye, összege, végkövetkeztetése." Továbbá: "A dialektikus logika, lévén felsőbb logika, nem küszöböli ki az alsóbb, a formális logikát, hanem rámutat annak korlátosságára. A dialektikus logika a marxizmus alkotórésze, a formális logika viszont nem alkotó része a marxizmusnak." (A logikai kérdések vitájának összegzéséhez, V.P. 1951. 6.sz. 146. ill. 147 old. - Az én fordításom. - K.P.) "A dialektikus logika lényegét, annak a formális logikától való különbözőségét, Lenin a következő tömör pontokban foglalja össze: "A dialektikus logika azt követeli, hogy tovább menjünk. Ahhoz, hogy valóban ismerjük a tárgyat, először is meg kell ragadni, tanulmányozni kell minden oldalát, minden kapcsolatát és közvetítését. Sohasem fogjuk ezt teljesen elérni, de a sokoldalúság követelménye megóv bennünket a hibáktól és a megmerevedéstől. Másodszor, a dialektikus logika azt követeli, hogy a tárgyat fejlődésében, önmegzárásban (mint olykor Hegel mondja), változásában szemléljük... Harmadszor, a tárgy teljes meghatározásában része kell hogy legyen az egész emberi gyökerletnek, mind az igazság ismérveként, mind pedig olyan tényezőként, amely gyökerleti meghatározója a tárgy kapcsolatának azzal, amire az embernek szüksége van. Negyedszer,

a dialektikus logika ezt tanítja, hogy absztrakt igazság nincs, az igazság mindig konkrét, smint Hegel nyomán a megbeldegult Plechanov szerette mondani." (Fogarasi Béla: Logika, Akadémiai kiadó, Budapest 1955. 2e.eld.)

"A megismerés és a gyakorlati tevékenység ilyen módszere és eszköze a dialektikus logika, amelynek gondolkodásformái a világ fejlődő és változó tartalmának adekvát kifejeződései. Példaként elegendő a dialektikus logika olyan fogalmaira hivatkozni, mint a jelenségek belső ellentmondásosságának fogalma, a dolgok önmozgása és így tovább. Azt mondhatják, hogy a dialektikus logika ilyen értelmezése egybeesik azzal, smit dialektikus módszernek nevezzünk. És ez helyes." Továbbá: "Éppen ilyen a dialektikus logika fogalmainak és kategóriáinak természete. Az "egyes és általános", a "jelenség és lényeg", a "tartalom és forma", a "véletlen és szükségszerű", a "mennyiség és minőség" és a többi kategória mind összefüggnek egymással és átmennek egymásba." (M.M. Rezentel: V.I.Lenin a dialektikus logika kidolgozásának feladatairól és elveiről, V.F. 1955. 2. sz. 38. ill. 41. old. - Az én fordításom. - K.P.)

A dialektikus logika egyesek szerint már kidolgozott, mások szerint a dialektikus logikát ki kell dolgozni. Példaként: "Sok elvtárs új, szovjet, marxista logika létrehozására hivatottnak tekinti önmagát. Telán nem ismeretes, hogy Marx és Engels már régen létrehozták a marxista dialektikát? A marxista logika - a marxista dialektikus módszer." (V.I. Cserkeszev: A logikáról és a marxista dialektikáról.V.F. 1950. 2. sz. 212. old. - Az én fordításom. Megj.: V.I. Cserkeszev marxista logikán dialektikus logikát ért. - K.P.) "...A dialektikus logika kidolgozása önálló és emellett a legfontosabb probléma." (M.M. Rezentel: V.I.Lenin a dialektikus logika kidolgozásának feladatairól és elveiről, V.F. 1955. 2.sz. 34. old. - Az én fordításom. A kihagyás tőlem származik. - K.P.)

c. Formális logikán az u.n. hagyományos logikát értik, dialektikus logikán pedig a dialektikát, a dialektikus módszert. Nem nehéz észrevenni, hogy a kétféle lo-

gika mögött a megismerés metafizikus és dialektikus módszere húzódik meg. A dolgokat ellentmondásmentesen, állandóságukban szemlélni - ezt jelenti, hogy metafizikusan szemléljük azokat. A dolgokat ellentmondásosságukban, fejlődésükben szemlélni - dialektikus szemléletmódot jelent. A két logika és egymáshoz való viszonyuk mögött tehát a metafizikának és a dialektikának egymáshoz való viszonya van.

Ez azonban történelmi probléma is. Az ontológikusan értelmezett logika (és most mellékes, hogy elméleti alapját tekintve idealista vagy materialista logikáról van szó) egyben metafizikus szemléletmódot fejezett ki. A tudományok fejlődése során kiderült, hogy ez nem lehet szemléleti mód, kiderült, hogy a dialektikának van létjogosultsága. De még hátramarad a logika ontológikus értelmezésének felszámolása.

Az első feladat végrehajtása Hegellel kezdődik, aki a metafizikával szemben a dialektikát hangsúlyozta. Ez a dialektika - filozófiai szempontból - idealista. A tudományos materialista dialektika létrehozása Marx és Engels érdeme. Számukra a módszer kérdése nem valami üres elméleti kérdés, hanem közvetlenül a gyakorlat kérdése. Meg kell értenünk, hogy a dialektikus materializmus klasszikusai számára a problémát illetően a módszer kérdése van középpontban.

Ezeket a vonatkozásokat figyelembe kell vennünk, amikor a dialektikus materializmus klasszikusainak a formális és a dialektikus logikáról való utalásait olvassuk. Nem szabad arról sem elfelejtkezni, hogy Lenin utalásai - amelyekre különösen sokat hivatkoznak - Hegel logikájával kapcsolatosak, amely logika a gondolkodásként misztifikált valóság dialektikája. Emellett, kétségtelenül, utalásokat találunk a logika sajátos problémáira vonatkozóan is. Példaként vegyük a következő utalásokat: Engels: "A régi metafizikai értelemben vett azonosság tétel - ez a régi szemlélet alapvető tétele: $a = a$. Minden dolog önmagával egyenlő. Minden állandó volt, a naprendszer, a csillagok, a szervezetek. Ezt a tételt a természetkutatás minden egyes esetben sorre-rendre megcáfelta, elméletileg azonban még

tartja magát, és a régi hívei még mindig szembeszegezik az újjal: "valami nem lehet egyidőben önmaga és valami más is". Pedig a természetkutatás újabban részletesen bebizonyította ... hogy az igezi konkrét szonosság magában foglalja a különbözőséget, a változást. - Az elvont szonosság, mint valamennyi metafizikai kategória, megfelel házi használatra, mikor kis arányokról vagy rövid időközökről van szó; a határok, amelyek között használható, jóformán minden esetben mások és a tárgy természetétől függenek..." (Engels: A természet dialektikája, Szikra, Budapest 1952. 225. old. - A kihagyás tőlem származik. - K.P.) Kétségtelen, hogy itt a metafizika és a dialektika ellentétéről van szó. Továbbá: Engels: "A dialektikus logika, a régi, pusztán formális logikával ellentétben, nem elégszik meg ezzel, hogy a gondolkodás mozgásformáit, azaz az ítéletek és következtetések különböző formáit felsorolja és összefüggés nélkül egymás mellé állítja. Ellenkezőleg, az egyik ilyen formát a másikból vezeti le, egymás alá és nem egymás mellé rendeli őket, a magasabb formákat az alacsonyabbokból fejleszti ki." (Engels: A természet dialektikája, Szikra, Budapest 1952. 225. old.) Ez az utalás a logika sajátos problémáira vonatkozik. Értelme az, hogy a gondolatformákat és a gondolatok mozgásának formáit dialektikusan kell szemlélünk. Lenin: "A logika nem a gondolkodás külső formáiról, hanem "minden anyagi, természeti és szellemi dolog" fejlődéstörvényeiről, vagyis a világ egész konkrét tartalmának és megismerésének fejlődéstörvényeiről szóló tan, vagyis a világ megismerése történetének eredménye, összege, végkövetkeztetése." (Lenin: Filozófiai füzetek, Szikra, Budapest 1954. 68. old.) Itt a dialektikáról mint tudományról van szó.

d. A logika dialektikus materialista értelmezésében uralkodó felfogás képviselői a metafizikát okerják cáfolni és az u.n. formális logikát cáfolják. Az u.n. formális logika korlátozottságára okernak rámutatni és a metafizika korlátozottságára mutatnak rá.

3.a. A logika tudománya elleni támadás adott vonatkozásban az u.n. logikai alaptörvények "korlátozottságának" kimutatásán át történik. Elsősorban a principium identitatis és a principium contradictionis jön itt számításba. Az eredményt azután kiterjesztik a másik két törvényre ill. elvre is.

Az adott kérdésben uralkodó nézet általában a következő elvekre épül: E törvények objektív műveltükben képmás jellegűek. Lévén a gondolkodás logikai alaptörvényei, az objektív valóság bizonyos egyszerű, elemi vonatkozásainak tükröződéseként léteznek. Így természetes, hogy érvényesek az objektív valóságra. Hogy megismerhessük az objektív valóságot, a gondolkodásban fel kell használnunk ezeket a törvényeket. Általános séma: 1/ a törvény megfogalmazása, 2/ a törvény objektív alapja és 3/ a törvénynek módszerként történő alkalmazása. De az objektív valóság azokkal a bizonyos egyszerű, elemi vonatkozásokkal egyetemben más, nem - egyszerű, nem-elemi vonatkozásokkal is rendelkezik. Ezek is tükröződnek a gondolkodásban, ezeket is fel kell használnunk, hogy megismerhessük az objektív valóságot. Előttünk van tehát a törvények másik sora. E törvények magasabbrendűek, teljesebbek az előbbieknél és a tulajdonságaiknál fogva kiegészítik, helyesbítik és sokszor helyettesítik az előbbieket. Ugy tűnik, hogy a logikai alaptörvényeknek igen kevés jelentőségük van a gondolkodásban, hiszen megfogalmazásuk és kifejtésük után majdnem megcáfolásukat jelentő korlátozásuk következik. Így az általános séma utolsó tagja egyben a törvény megcáfolását is jelenti. - A logikai alaptörvények a felfogás szerint természetüket tekintve léttörvények; a gondolkodásra éppen azért érvényesek, mert léttörvények; a dialektika törvényeivel éppen azért kell ezeket kibékíteni, mert léttörvények. A logikai alaptörvényeknek a dialektika törvényeivel való ilyen kibékítése gyakran igen szánalmas.

A fenti jellemzés kiélezett képet ad. A szóbenforgó felfogás valamennyi részében ilyen élességgel nem található és a tagolás menete sem ez. Ha azonban az ezt illető fejtegetést az alapját képező koncepció szerint tagoljuk, ezt a képet kapjuk.

A gondolkodási folyamatot tekintve pedig azt találjuk, hogy a törvények be nem tartása veszedelmes kalandokba sodorja a gondolkodást.

b. Az ezenesség logikai törvénye elleni érveket így lehetne összegezni: A formális logika az objektív tárgyak, jelenségek ezenességát mondja ki. Az objektív tárgyak, jelenségek azonban változnak, fejlődnek. A tárgyak, jelenségek ezenessége egy mozzanat, amelyet nem szabad eltulozni. Tehát az ezenesség logikai törvénye csak relatív érvényű, a tárgyak, jelenségek változásának, fejlődésének törvénye pedig abszolút érvényű.

Tényleg így lenne, ha a logika - természetét tekintve - ontológikus lenne és ha a tárgyak, jelenségek ezenessége és változása, fejlődése különálló mozzanatok lennének. A logika azonban nem ontológikus. A másik feltétellel kapcsolatban pedig: A tárgyak, jelenségek az ezenesség és a nem-ezenesség egységét képezik. A z objektív valóságban nincs külön ezenesség és külön nem-ezenesség. Az ezenesség és a nem-ezenesség a változás, a fejlődés mozzanatai.

Az ezenesség törvénye - gondolatokra vonatkozó törvény, és itt sem a gondolatok változatlanságának törvénye. Egészen másról van szó.

Az ezenesség logikai törvényét röviden így fogalmazhatjuk meg: a gondolat csak önmagával ezenes és csak így szerepelhet a helyes gondolkodásban.

E törvény megsértésének eseteit két csoportba sorolhatjuk:

1/ Meghatározatlan, szétfolyó fogalmak használata. - Erre vonatkozóan példa a "tapesztalat" mechista fogalma. A mechisták (Avenarius) a tapesztalatot az egyik esetben a pszichikai sajátos esetének tekintik, tehát eszmei vonat-

kezásának, a másik esetben pedig delegyszerűség jellegével bíró kijelentésnek, továbbá "tisztá tapasztalatról" beszélnek és ezen olyan tapasztalatot értenek, "amelyhez nincs hozzákeverve semmi, ami nem lenne maga is tapasztalat" stb. Végül pedig nem határozzák meg pontosan a tapasztalat fogalmát, nem mondják meg mit értenek tapasztalaton. Avenarius egyik bírálója így ír a kérdésről: "A "tapasztalat" és a "tisztá tapasztalat" terminus pontos meghatározásától függ ennek az egész filozófiának az értelme. Avenarius nem ad pontos meghatározást." (Id.Lenin: Materializmus és empiriekriticizmus c. műve nyomán.)

2/ A gondolatok felcserélése a következtetések során. - Példa: A marxizmus szerint a társadalmi tudatot, az ideológiát a társadalmi lét határozza meg. E tételt a marxizmus ellenségei úgy igyekeznek cáfolni, hogy a marxizmust "a gyemer életének" tekintik. Ezt állították a gruz anarchisták is. Azt mondták, ha az evés határozná meg az ideológiát, akkor egyes nagybélűek lángelmék volnának. E "cáfolattal" szemben mondja Sztálin a következőket: "De mondják meg, uraim: hol, miker, melyik belygón és melyik Marx mondtta azt, hogy az "evés határozza meg az ideológiát"? Miért nem idéztek egyetlen mondatot, egyetlen szót sem Marx műveiből kijelentésük igazolására? Igaz, Marx ezt mondtta, hogy az emberek gazdasági helyzete határozza meg tudatukat, ideológiájukat, de ki mondta Önöknek azt, hogy az evés és a gazdasági helyzet - egy és ugyanaz?... Ennek a két különböző jelenségnek összetévesztése megbecsátható, mondjuk egy leánynevelőintézet növendékének, de hogyan történhet meg az, hogy Önök "a szociáldemokrácia lerombelói", "a tudomány újjáteremtői" ilyen könnyelműen megismétlik az iskolás leányok hibáját." (Sztálin, Művei, 1. köt.) Egyáltalában ilyen természetű hibák: quaternio terminorum, ignoŕatio elenchí, argumentum ad populum, argumentum ad hominem, és így tovább.

Az szonesság logikai törvénye a gondolatokra vonatkozik. Tehát nem arról van itt szó, hogy az uránium mint kémiai elem, mint objektív dolog - uránium, vagy hogy

az asztal mint butorderab, mint objektív deleg - asztal és nem szék, tehát hogy ezek viszonylag állandóak, változatlanok.

E törvény a gondolatokra vonatkozik függetlenül attól, hogy ezek a gondolatok a viszonylag állandó vagy mozgó objektív tárgyak, jelenségek képmásai.

E törvény a gondolatok mozgására vonatkozik. Ugyanis a meghatározatlan, szétfolyó fogalom önmagában véve nem hibája a gondolkodásnak, hanem ténye - bizonyos esetekben. Továbbá: a gondolatokat csak a következtetési folyamatokra vonatkozóan lehet felcserélni.

E törvényt illetően tehát arról sincs szó, hogy a gondolatok tartalma a megismerés során elmélyül, gazdagodik és e törvény ezt megtiltja.

Az azonosság logikai törvénye a gondolatokra vonatkozó abszolút törvény. Más területen viszont nem alkalmazható.

Külön kérdés, hogy az "azonosság törvénye" elnevezés nem fejezi ki azt, amit ki kellene fejeznie. Kifejezőbb elnevezés: "a meghatározottság törvénye".

Az azonosság törvényének részletes kifejtését mellőzzük.

c. Az ellentmondás logikai törvényével kapcsolatban a következő probléma merül fel: A gondolkodás az objektív valóság tükröződése. Az objektív valóság tárgyaiban, jelenségeiben ellentmondások rejlenek. Az ellentmondás logikai törvénye pedig a gondolkodás számára tiltja az ellentmondásokat. Egyfelől tehát az objektív valóság tárgyaiban, jelenségeiben rejlő ellentmondásoknak tükröződniök kell a gondolkodásban, másfelől pedig az ellentmondás logikai törvényét sem lehet letagadni. Megoldás: az ellentmondás logikai törvénye érvényességének korlátozása. Ily módon e törvény elemi esetekre érvényes, a benyomult vonatkozásokra viszont a dialektika tanítása az ellentmondásokról. De az elemi vonatkozások és benyomult vonatkozásokban nem szűnnek meg. Éppen ezért e törvény mégis egyetemes jellegű. (Ha ezt az utóbbit átgondoljuk, észrevehetjük, hogy ilyen értelmezésben e törvény mégsem egyetemes, hiszen meghatározott

esetekben a dialektika egyik törvénye kiegészíti, vagyis: az ellentmondás logikai törvényének érvényessége olymódon egyetemes, hogy nem-egyetemes, vagy másik szóval: korlátozottan egyetemes.)

Tényleg így lenne, ha a logika - természetét tekintve - ontológikus lenne és ha az "egyszerű" és a "bonyolult" viszonya ilyen egyszerű lenne. A logika azonban nem ontológikus, de az "egyszerű" és a "bonyolult" viszonya nem ilyen egyszerű.

Az ellentmondás logikai törvényét így fogalmazhatjuk meg: azonos vonatkozásban egymásnak ellentmondó gondolatok közül csak egy gondolat lehet igaz.

Elemezzük röviden a meghatározást. Az egymásnak ellentmondó gondolatok két csoportja: az u.n. ellentétes ítéletek (pl. "Ez a papír fehér", "Ez a papír fekete" és "Ez a papír kék", vagy: "Minden diák szorgalmas" és "Egyetlen diák sem szorgalmas") és az u.n. ellentmondó ítéletek (pl. "Ez a papír fehér" és "Ez a papír nem fehér", vagy: "Minden diák szorgalmas" és "Némely diák nem szorgalmas") csoportja. Mit jelent a meghatározásban szereplő "azonos vonatkozás"? Azt, hogy a gondolatok egy és ugyanazon tárgy (tárgyak), jelenség (jelenségek) ugyanolyan körülmények közt ugyan akkor létező ugyanazon összefüggéseit fejezik ki egymásnak ellentmondó módon. Itt kapcsolódik az azonosság logikai törvénye az ellentmondás logikai törvényéhez. Az utóbbi feltételezi az előbbit. (Tehát az ellentmondás logikai törvénye nem negatív kifejeződése az azonosság logikai törvényének!) Nyilvánvaló, hogy az ilyen feltételek között egymásnak ellentmondó gondolatok közül csak egy gondolat lehet igaz, a többi szükségszerűen hamis. Nyilvánvaló, hogy egy adott összefüggés az azonos vonatkozásban egymásnak ellentmondó gondolatok közül csak egy gondolatban tükröződhet hűen (megközelítően hű), a többiben pedig szükségszerűen eltorzítva tükröződik. Az ellentmondás törvényében éppen ez a nyilvánvalóság nyer axiomatikus jelleget. És végül: A meghatározásban az azonos vonatkozásban egymásnak ellentmondó gondolatok közül

csak egy gondolat igaz voltának lehetőségét állítjuk. Lehet, hogy ez a gondolat is hamis. - A fentiekből következik, hogy az ezenes vonatkozásban egymásnak ellentmondó gondolatok egy gondolat kivételével szükségszerűen hamisak. (Annak megállapítása, hogy melyik gondolat igaz és melyik hamis végső soron nem logikai probléma, sőt végső soron nem a logika és a dialektika problémája.)

E törvény a gondolatokra vonatkozik. Tehát nem arról van itt szó, hogy az atomikus tárgy mint objektív deleg vagy korpuszcula vagy nem-korpuszcula és (vagy) a proletárdiktatura vagy diktatura vagy demokrácia.

E törvény a gondolatokra vonatkozik függetlenül attól, hogy az adott gondolatok tartalmában a tárgy (tárgyak), jelenség (jelenségek) objektív ellentmondásossága vagy ellentmondásmentessége tükröződik. Példaként: (Az ellentmondás logikai törvényének minden körülményét betartva) a következő ítéletcsoportokban csak az egyik ítélet lehet igaz, a többi pedig hamis: "A proletárdiktatura - diktatura" és "A proletárdiktatura - demokrácia". Itt mindkét ítélet hamis. Amint tudjuk, a proletárdiktatura a diktatura és a demokrácia ellentétes egysége. "Az atomikus tárgy - korpuszcula", "Az atomikus tárgy nem-korpuszcula" és "Az atomikus tárgy - a korpuszcula és a nem-korpuszcula ellentétes egysége". Amint tudjuk itt a sorrendben utolsó ítélet az igaz ítélet, a másik kettő pedig hamis. - Az egészen más kérdés, hogy különböző összefüggéseket véve a felsorolt ítéletek mindegyike igaz. - A gondolkodás az ezenes vonatkozásban egymásnak ellentmondó gondolatok ellentétének megoldásán keresztül jut igaz gondolatokhoz. Ezen ellentmondások megoldódhatnak úgy, hogy (két gondolatot véve) a gondolkodás mindkét gondolatot elveti; vagy csak az egyiket veti el; vagy pedig felismeri, hogy a két gondolatban kifejeződő különböző összefüggés egy és ugyanaz az összefüggő oldalt jelenti és a két gondolatot egyesíti. Az első esetre példa a következő két gondolat elvetése: "Minden a vízből származik" és "Minden a tűzből származik"; a második esetre a geocentrikus vagy heliocentrikus világkép problémája; a harmadik esetet pedig kiválóan illusztrálja a fény hullám ill. korpuszcula természetének koncepciójának fejlődése.

Az ellentmondás logikai törvénye a gondolatokra vonatkozó abszolút törvény. Más területen viszont nem alkalmazható.

Az "ellentmondás törvénye" elnevezés nem fejezi ki azt, amit ki kellene fejeznie. Kifejezőbb elnevezések: "a nem-ellentmondás törvénye" vagy: "az ellentmondásmentesség törvénye".

Az ellentmondás törvényének részletes kifejtését mellőzzük.

d. A harmadik kizárásának törvényével kapcsolatban alapjában ugyanezek a problémák vetődnek fel, mint amelyekről már szó volt az ellentmondás logikai törvényének tárgyalásánál.

A harmadik kizárásának törvényét így fogalmazhatjuk meg: azenes vonatkozásban egymást tagadó gondolatok közül az egyik gondolat feltétlenül igaz, a másik pedig feltétlenül hamis.

Nézzük meg e meghatározást. Egymást tagadó gondolatokon az u.n. ellentmondó ítéleteket értjük, tehát olyan ítéleteket, amelyek egyikének értelme tagadja a másikon kifejeződött összefüggés meglétét vagy hiányát. A meghatározásban szereplő "azenes vonatkozás" ugyanazt jelenti, amit az ellentmondás logikai törvényének meghatározásában jelent. Továbbá azt állítjuk, hogy az egymással ilyen vonatkozásban lévő ítéletek egyike feltétlenül igaz a másik ítélet pedig feltétlenül hamis, valamely harmadik ítélet igazsága ki van zárva. Tertium non datur. Nyilvánvaló, hogy egy gondolat vagy hűen (viszonylagosan hű) tükrözi az objektív valóság valamely összefüggését, vagy nem. Éppen ez a harmadik kizárás törvényének értelme. Éppen ez a nyilvánvalóság fejeződik ki e törvényben.

A harmadik kizárásának törvénye feltételezi az ezenesség törvényét, az ellentmondás törvényére épül, de több ez utóbbinál.

A harmadik kizárásának törvénye a gondolatokra vonatkozó abszolút törvény. Más területen viszont nem alkalmazható.

E törvény további kifejtését is mellőzzük.

e. Adott vonatkozásban az elégséges alap törvényével való foglalkozást mellőzhetjük.

f. Az u.n. logikai alaptörvények objektív mivoltukban nem képmás-jellegűek, abban az értelemben, ahogyan azt a gondolatok tartalmánál vettük. E törvényeknek (objektív mivoltukban) a valóságban nincs eredetjük, tehát nem tekinthetők úgy, mint a tudattól függetlenül létező valóságban lévő törvények képmásai. E törvények - a gondolkodás sajátja. Azt jelenti ez, hogy nincs közülük az objektív valósághoz, hogy apriorisztikusak? Semmiképpen, E törvények - miként a megismerő apparátus egésze - a történelmi gyökerlet során alakultak ki és adódtak nemzedékről-nemzedékre - mint készségek. Ezek a készségek a gondolkodás és az objektív valóság kapcsolatában, a gyökerletben realizálódhatnak. E törvények eredetének, kialakulásának útja valószínűleg ez: A gyökerlet bebizonyította és állandóan bizonyítja, hogy igaz gondolatokból igaz gondolatokhoz csak úgy juthatunk, ha gondolataink meghatározottak és ha a gondolatok mozgása során ezeket nem cseréljük fel más gondolatokkal - az ezenesség törvénye. A gyökerlet bebizonyította és állandóan bizonyítja, hogy egy és ugyanazon delegalra ezentes módon vonatkozó gondolatok mindegyike nem lehet igaz, a gondolatok közül csak egy lehet igaz - az ellentmondó törvénye. A gyökerlet bebizonyította és állandóan bizonyítja, hogy egy gondolat vagy hüen (megközelítően hü) tükrözi valamely delegal bizonyos vonatkozását, vagy nem - a harmadik kizárásának törvénye. A gyökerlet bebizonyította és állandóan bizonyítja, hogy igaz gondolatokból igaz gondolatokhoz csak úgy juthatunk, ha a kiinduló gondolatok igazak és a gondolatok mozgásának törvényeit, szabályait betartjuk - az elégséges alap törvénye.

g. Nincs ellentét az u.n. logikai alaptörvények és a dialektika törvényei között. A logika és a dialektika közötti ellentét mesterkélt, a logika ontológikus értelmezésének következménye. A logika törvényei alapján történő gondolkodás nem terzítja el az objektív valóság

gondolati képmását. Ellenkezőleg: a törvényeket be kell tartanunk, hogy az objektív valóság bű gondolati képmásaihoz juthassunk. De itt ki kell emelnünk még egy feltételt: a megismerés módszeréről van szó, a dialektikáról. A dialektikának mint módszernek a jelentőségét körünkben különösen szükséges hangsúlyozni. Ugyanakkor megjegyezhetjük, hogy a logika törvényei szerint történő gondolkodás és a dialektika mint módszer együttesen sem jelentik a megismerés, az igazsághoz való eljutás valamennyi feltételét. Nem szabad elhanyagolnunk (még az elméletben sem!) a szubjektum aktív megismerő tevékenységét, a kutatást.

X

A logika tudománya születésétől kezdődően magánheredezte az idealizmus és a lapos materializmus, valamint a metafizika bélyegét. A későbbiek során általában mindinkább ez jellemezte a logika tudományát. A logika tudománya által tanulmányozott törvényeket a lét törvényeiként tekintették, mint felismert törvényeket pedig a megismerés módszerének tartották. De mivel a lét itt mindinkább metafizikusnak tűnt, a logikára is metafizikus jelleg rakódott. Ezen különösebb csodálnivaló nincs, hiszen a gondolkodás dialektikus vagy metafizikus értelmezése az objektív valóság dialektikus vagy metafizikus felfogásának függvénye. Ezt pedig végső soron ismeretelméleti okok és társadalmi körülmények határozzák meg. Az ilymódon módszerként felfogott logika a tudományok fejlődésével a haladó gondolkodók csipkelődésének tárgya lett. Elég itt Descartesre és Baconra gondolnunk. A későbbiek során Hegel teljesen új alapokon akarta megoldani a problémát, új értelmet akart adni a logika

tudományának. Hegel logikája azonban a gondolkodásként misztifikált valóság "logikája", főcsapása a metafizikára, a metafizikus módszerre irányult. A probléma elmélyült, de nem oldódott meg. Megoldani csak a dialektikus materializmus megjelenésével lehetséges.

Egyre inkább ellentmondást véltek felfedezni a logika törvényei és a valóság közt, egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a logika (tudomány) törvényeit nem lehet a valóság megismerésének módszereként tekinteni, hogy ez a módszer csak a dialektika törvényeinek és kategóriáinak felhasználása lehet. De a logika tudományának alapvető tényeit sem lehet letagadni. A logika összeütközésbe kerül a dialektikával. A logikát és a dialektikát össze kell békíteni. Megszületik a dialektikus logika tudományának gondolata, amely tudomány feloldaná a szóbenfergő ellentmondást. Azután pedig kiderül, hogy az u.n. dialektikus logikával mint a gondolkodás sajátos törvényeinek tudományával semmit sem lehet kezdeni.

A megoldás utja csak ez lehet: A logika mint tudomány nem a valóság legáltalánosabb törvényeit és kategóriáit tanulmányozza, hanem a gondolatformákat és a gondolatok mozgástörvényeit. A szubjektum gondolkodási folyamata maga is dialektikus. Nincs itt semmi szükség kívülről hozott "összebékítésre". A dialektikus módszer segítségével a gondolkodási folyamatot kell elemezni, a gondolatok mozgását kell tanulmányozni, a gondolkodásnak eddig ismeretlen mozzanatait kell feltárni. Mindez nem jelenti, hogy az így kialakult logikában tükröződő törvények magasabbrendűek, minőségileg mások, mint a most ismert törvények. Nincs szó új logika megteremtéséről.

A logika tudományát, teljességét és mélységét tekintve, relatívnak kell vennünk, amely azonban az abszolút mozzanata. A logika tudománya teljessége és mélysége tekintetében az abszolút felé halad, de mint a többi tudomány, azt nem érheti el.

I r e d a l e m:

Marx: Tézisek Feuerbachról

Engels: Anti-Dühring, I. rész

Engels: A természet dialektikája

Lenin: Materializmus és empiriekriticizmus

Lenin: Filozófiai Füzetek

A logikai kérdések vitájának összegzéséhez, Voproszi Filozofii 1951. 6. sz. Szerk. c. (Oroszul)

A logika kérdéseinek összegevarása és válgarizálása ellen, V.F. 1955. 3. sz. Szerk. c. (Oroszul)

Ne védelmezzük és ne mélyítsük a hibákat, hanem küzdjünk meg azokkal, V.F. 1956. 2. sz. Szerk. c. (Oroszul)

Bakradze K.: Logika, Tbiliszi 1951. (Oroszul)

Bakradze K.: A logika és a dialektika viszonyának kérdéséhez, V.F. 1956. 2. sz. (Oroszul)

Bakradze K.: A tudománytalan és rosszindulatu kritika ellen, V.F. 1956. 2. sz. (Oroszul)

Cserkeszev V.I.: A logikáról és a marxista dialektikáról, V.F. 1956. 2. sz. (Oroszul)

Fegyesi Béla: Logika, Akadémiai Kiadó, Budapest 1955.

Kondakov N.I.: Logika, Ucspedgiz 1954. (Oroszul)

Kondakov N.I.: A formális logikáról, V.F. 1956. 2. sz. (Oroszul)

Rezentel M.M.: V.I. Lenin a dialektikus logika kidalgezésának feladatairól és elveiről, V.F. 1955. 2. sz. (Oroszul)

Sztregovics M.Sz.: Logika, Goszpolitizdat 1949. (Oroszul)

